

INSANIYAT KELESHEGI ÓZ QOLÍMÍZDA

Nurlanov A.S.,

Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Dawletbaev D.,

Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15169368>

Insan menen tábiyaat óz-ara baylanısta bolıp, onıń ómirin tábiyaattan bólek kóz aldımızğa keltiriw múmkin emes. Tábiyiy resurslar, yağnıy janılđı energetikalıq resurslar, metallar, dem alatuğın hawa, ishiletuğın suw, azıq awqat ónimleri gósh, sút, dán harqıyılı miyweler, dárya hám kóllerdegi balıqlar, hár túrlı shıpabaxısh ósimlikler, hár túrlı shiyki onimler bolmasa insan bir minuta da jasay almaytuğınının hám memiz júdá jaqsı bilemiz.

Insaniyattıń tábiyaat menen bolđan baylanısı waqtınsha emes, bálki turaqlı jáne zárúrli bolıp tabıladı. Adamzat Kosmostıń gúl tajıı retinde dáslepki payda bolđan dáwirden, tap házirge shekem tábiyaatqa tásir etip, ođan tásinin ótkerip, bul tásirde bara-bara kúsheytıp, aqıbette tábiyaatı putkinley ózgerdirip jiberdi. Keyingi mıń jıllıqlar dawamında insannıń tábiyatqa aktiv aralasıwı nátiyjesinde Jer sharı betiniń klimatı, o'simligi, haywanot dúnyasınıń tanıp bolmaytuđındárejede ózgerip ketkenligi buđan ayqın misal bola aladı.

B. I. BernadskiyDİÑ pikirine qarağanda insan -biosfera jağdayında tásir kórsetiwshi bioekologiyalıq kúsh hám kosmostıń eń aktiv materiyasi dep pikirleydi. Tábiyaatıń pataslanıwı haqqında - frantsuz alımı F. Ramand 1981-jılı sonday sıpatlap beredi, pataslanıw átirap ortalıqtıń qolaysız ózgeriwı bolıp bul process málim muğdarda insan iskerligi nátiyjesi bolıp tabıladı.

XX ásir dawamında insaniyattıń kóbeyiwı atom hám energiyanıń almasıwın kúsheytıdı hám olardıń talap hám mutájliligın qandırıw maqsetinde tábiyiy resurslardan paydalanıw dárejesiniń artıwı átirap ortalıqtıń pataslanıwı menen jer, suw, azıq-awqat jetispewshiligine ushıramaqta.

Jer sharı qurđaqılıđınıń 40 mln km. kv maydanı qurđaqshıl regionı bolıp, dúnya xalqınıń 15 % ten aslamı usı aymaqta juz berip atırđan awıl xojalıđınıń operativ rawajlanıwı, suwđarılaluđın jerler hám jaylawlardan natuwrı paydalanıw áqibetinde, tođaylardıń tártipsiz kesiliwi nátiyjesinde shólleniw dárejesi jıl sayın artıp barmaqta. Bul aymaqlarda jasaytuğın 1,2 mlrd adamlar ishimlik suwınan maxrum, 841 mln adamlar ashlıqtan azaplanıp atır, yağnıy to'yib awqatlanbaydı, 35 mln adamlar ashlıqtan hám hár túrlı keselliklerden bul dúnyadan ótpekte.

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

Insaniyattin öz keleshegi, ertangi kuni, aldağı rawajlanıwın oylamay etken öz basımshaliqları, kór-kórana qılmısları sebepli tábiyat úzliksiz jábir shekti, kóplegen komponentlerinen mángi júdá boldı. Hár túrlı kosmik shańlar, ilimiy texhikaliq rawajlanıw, ásirese, avtomobiller sanınıń tez dárejede ósip barıwı, radioaktiv elementlar hám basqalar tásiiri astında barlıq janlı janzatlardıń ómir dáregi bolğan atmosfera hawası maksimal dárejede pataslanıp atır.

Atlantikalıq okeanı ústinen ushıp ótken reaktiv samolyot 35 tonna kislorodtı jutar eken, ózi jutqan kislorodtan kóp uwlı zatlı gaz shıǵarıp aqırǵı 100 jılda atmosferada SO₂ nıń muǵdarı 25 % ke, metan muǵdarı 100 % ke asqan. Atmosfera quramındaǵı kislorod muǵdarınıń azayıwı insan organizmi iskerligine unamsız tásir kórsetip 17 % ke tússe adamda halsızlıq baslanadı, 12 % te ómir ushın qáwipli, 11% ke tússe adam esinen ketedi, 6% ke tússe dem alıwı toqtar eken.

Toǵay jańǵınlari sebepli miń-mińlaǵan gektar jerlerdin jaǵdayı, hawa rayı ózgeredi hám haywanat hám ósimlik dúnyasına saldamlı ziyan jetkiziledi. Bir adam bir sutka dawamında 22-25 kg xawa menen dem alıwın esapqa alsaq, xavo quramındaǵı, zıyanlı shań, zaxarli gazlardan dem alıw sebepli adam organizminde olar toplanıp baradı. Bunday jaǵday áste aqırın insan organizmin ázziletedi. Adam organizmin túrlı infektsiyalarga qarsılıq kórsete almaytuǵın jaǵdayǵa keltirip, aqibette kesellikler insan ómirine saldamlı tásir kórsetedi.

Keyingi miń jıllıqlar dawamında insonniń tabiatqa aktiv aralasıwı nátiyjesinde Yer beti klimati, o’simligi, hayvonot dunyosiniń tanıp bolmas dárejede ózgerip ketgenligi buǵan ayqın misal bola aladı. Insaniyattin tábiyatqa unamsız háreketleri nátiyjesinde jer júzinen kóplegen flora hám fauna wákilleri túrleriniń joǵalıp ketiw qáwipi kúzetilmekte. Jer betinde shama menen 1,5 mln túrdegi xaywanlar jasasa XvIII asrge sshekem haywanlardıń 33 túri, XvIII-XIX ásirlerde 36 túri hám keyingi 50 jılda haywanlardıń 40 túri joq bolıp ketiw tezlesip barmaqta. Keyingi 200 jılda 140 ta quslardıń túri joq bolib ketken, 100 den artıǵı qorǵawǵaa mútáj.

Házirde jer júzinde 500 mińǵa jaqın ósimlik túrleri bar bolıp, Buringi Awxamniń «kizil kitabında» (1984) 603 gulli teńiz suw otlariniń úshden bir bólimi, Frantsiyada ushrasatuǵın zamariqlaqdin 42 % i kiritilgen. Gavaiada ushraytuǵın 1061 endemik molyuskalardin 600 túri joǵalǵan hám olardin 400 túri qawip astında qalmoqta. Arqa Amerikada ushraytuǵın minnan artıq molyuska túrlerinig 40 -50 % ti joǵalıp ketiw qawipinde qalmaqta.

Dúnya júziniń “Qızıl kitabında” sońǵı 15 jılda monax tyulen, gepard, turan jolbarısı, jeyran, qızıl qasqır, balıqlardin 168 túri kiritilgen. Ózbekstanda tustawıq bódene, qara qus búrkit, búlbil, keklik azayǵan. Kolibri-teris ushatuǵın qus joǵalıp ketiw qawipinde qalmaqta.

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

Juwmaqlap aytqanımızda insaniyattın keleshekтеgi táđdiri házirgi dáwirde ámeldegi ekologiyalıq mashqalalardi qanday sheshiwge, ekologiyalıq mashqalalardan xalıqtı, tábiyattı qanday qorǵawǵa baylanıslı bolıp qaldı. Bunday dep ayılıwındaǵı úlken mánisi bul tariyxıy zárúriyat, ob'yektiv mútajlılık bar. Sebebi ekologiyalıq mashqala negizinde óz aldına xalıqlar milletler hám regionlar ǵana emes bálki pútkil insaniyattın keleshek táđdiri jatıptı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Tabiiy muhitni muhofazalashning geoeologik asoslari. T. «O`zbekiston» nashrioti. 1999 yil
2. Global ekologik muammolar va ularni xal etish strategiyasi “Toshkent” “T.X..Kori Niyoziy nomidagi Uz .P.F.I.T.I” 2013-yil.
3. Eshimbetov U. et al. Territorial composition of agriculture in the Aral Sea Region of Uzbekistan //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – T. 510. – С. 01040.
4. Утепова Г. Б., Узакбаев К. К. РОСТ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН И ЕГО ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 1121-1130.
5. Утепова Г. Б., Махсетбаев Н. Б. НАУЧНОЕ ОПИСАНИЕ ДЛЯ СТРАН С ДОЛГОЖИТЕЛЯМИ //SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2025. – Т. 3. – №. 33. – С. 22-25.